

YOSH DAVRLARI PSIXOLOGIYASI VA PEDAGOGIK PSIXOLOGIYADA YOSH DAVRLARINI TABAQALASH MUAMMOLARI

Ataxonova Muhayyo Muhtarovna
Marhamat tumani 8-sonli umumiy
o'rtta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiyada yosh davrlarini tabaqalash muammolari, ularning ilmiy asoslari hamda rivojlanish bosqichlari yoritiladi. Shuningdek, yosh davrlarini to'g'ri aniqlashning ta'lim va tarbiya jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar:Yosh davrlari, psixologiya, pedagogik psixologiya, rivojlanish, tabaqalash, shaxs, bolalik, o'smirlik, yoshlar

KIRISH

Yosh davrlari psixologiyasi insonning hayot davomida psixik rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadigan psixologiya sohasidir. Bu yo'nalish shaxsning bolalikdan boshlab yetuklik davrigacha bo'lgan o'zgarishlarini tahlil qiladi.

Pedagogik psixologiyada yosh davrlarini to'g'ri tabaqalash muhim ahamiyatga ega, chunki har bir yosh bosqichi o'ziga xos psixologik xususiyatlar, ehtiyojlar va rivojlanish imkoniyatlariga ega. Yosh davrlarini tabaqalash muammosi psixologiyada murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Chunki rivojlanish jarayoni bir xil emas, har bir bolaning individual xususiyatlari turlicha bo'ladi.

Odatda yosh davrlari bolalik, maktabgacha yosh, kichik maktab yoshi, o'smirlik va yoshlik kabi bosqichlarga bo'linadi. Har bir bosqichda bilish jarayonlari, emotsional holat va ijtimoiy moslashuv o'zgarib boradi. Masalan, Lev Vygotskiy yosh davrlarini ijtimoiy muhit va ta'lim jarayoni bilan uzviy bog'liq holda tushuntirgan. Uning fikricha, rivojlanish ta'lim orqali tezlashadi. Shuningdek, Boris Anan'ev inson rivojlanishini kompleks tizim sifatida ko'rib, yosh davrlarini biologik va ijtimoiy omillar birligida o'rganishni taklif etgan.

Yosh davrlarini to'g'ri tabaqalash ta'lim jarayonida o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlashga yordam beradi. Bu esa o'qitish samaradorligini oshiradi.

Biroq yosh davrlarini aniq chegaralash har doim ham oson emas, chunki har bir bola rivojlanish sur'ati va psixologik xususiyatlari bilan farqlanadi. Shu sababli zamonaviy psixologiyada yosh davrlarini moslashuvchan yondashuv asosida o'rganish tendensiyasi kuchayib bormoqda. Yosh davrlarini tabaqalash muammosi pedagogik

psixologiyaning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, ta‘lim va tarbiya jarayonini samarali tashkil etishda katta ahamiyatga ega.

Psixologiya fanida yosh davrlarini tabaqalash bo‘yicha turlicha usullar mavjuddir. Bu inson shaxsini tadqiq qilishga turli nuqtai-nazardan yondashuvi va mazkur muammoning mohiyatini turlicha yoritadi. Ma‘lumki, har bir davr o‘zining muhim hayotiy sharoitlari, ehtiyojlari va faoliyati, o‘ziga xos qarama-qarshiliklari, psixikasining sifat xususiyatlari va psixik jihatdan xarakterli yangi sifatlarning hosil bo‘lishi bilan ajralib turadi. Har bir davr o‘zidan oldingi davr tomonidan tayyorlanib, uning asosida shakllanishi va o‘z navbatida, o‘zidan keyingi davrning paydo bo‘lishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu o‘rinda psixologiyada mavjud yosh davrlarini tabaqalash nazariyalariga urg‘u berib o‘tish maqsadga muvofiqdir. Shveysariyalik psixolog J.Piajening aql-idrok nazariyasi, aql-idrok funksiyalari hamda uning davrlari haqidagi ta‘limotni o‘z ichiga oladi. Aql-idrokning asosiy vazifalari, moslashish va ko‘nikishdan iborat bo‘lib, bu uning doimiy vazifalar turkumini tashkil etadi.

Muallif, bola aql-idrokini quyidagi psixik rivojlanish davrlariga tasniflaydi: 1) sensomotor intellekti - tug‘ilgandan 2 yoshgacha; 2) operatsiyagacha tafakkur davri - 2 yoshdan 7 yoshgacha; 3) aniq operatsiyalar davri - 7, 8 yoshdan - 11, 12 yoshgacha; 4) rasmiy operatsiyalar davri. Fransuz psixologi A.Vallon esa yosh davrlarini quyidagi bosqichlarga ajratadi: 1) homilaning ona qornidagi davri; 2) impulsiv harakat davri - tug‘ilgandan 6 oylikkacha; 3) his-tuyg‘u davri (emotsional) - 6 oylikdan 1 yoshgacha; 4) sensomotor (idrok bilan harakatning uyg‘unlashuvi) davri - 1 yoshdan 3 yoshgacha; 5) personologizm (shaxsga aylanish) davri - 3 yoshdan - 5 yoshgacha; 6) farqlash davri - 6 yoshdan - 11 yoshgacha; 7) jinsiy yetilish va o‘spirinlik davri - 12 yoshdan -18 yoshgacha. Rus psixologiyasidagi yosh davrlarini tabaqalash muammosi dastlab L.S.Vigotskiy, P.P.Blonskiy, B.G.Ananev singari yirik psixologlarning asarlarida o‘z aksini topa boshlagan. Keyinchalik bu muammo bilan shug‘ullanuvchilar safi ortib bordi, shu bois yosh davrlarini tasniflash muammosi o‘zining kelib chiqishi, ilmiy manbai, rivojlanish jarayonlariga yondashilishi nuqtai nazaridan bir-biridan keskin farq qiladi. Hozirgi vaqtda yosh davrlarini tabaqalash yuzasidan mulohaza yuritishda olimlarning ilmiy qarashlarini muayyan guruhlarga ajratish va ularning mohiyatini ochish maqsadga muvofiqdir.

L.S.Vigotskiy psixologlarning yosh davrlarini tabaqalash nazariyalarini tanqidiy tahlil kilib, muayyan rivojlanishni vujudga keltiruvchi ruhiy yangilanishlarga tayanib, yosh davrlarini quyidagi bosqichlarga ajratadi; 1.Chaqaloqlik davri inqirozi. 35 2.Go‘daklik davri - 2 oylikdan 1 yoshgacha. Bir yoshdagi iiqiroz. 3.Ilkl bolalik davri - 1 yoshdan 3 yoshgacha - 3 yoshdagi inqiroz. 4.Maktabgacha davr - 3 yoshdan 7 yoshgacha - 7 yoshdagi inqiroz. 5.Maktab yoshi davri - 8 yosh31dan 12 yoshgacha - 13 yoshdagi inqiroz. 6. Pubertat (jinsiy yetilish) davri - 14 yoshdan 18 yoshgacha, 17

yoshdagi inqiroz. L.S.Vigotskiy o‘zining yosh davrlarini tabaqalash nazariyasini ilmiy asoslab, ta’riflab bera olgan. Olim eng muhim psixik yangilanishlar haqida ilmiy va amaliy ahamiyatga molik mulohazalar bildirgan. Biroq, bu mulohazalarda ancha munozarali, bahsli o‘rinlar ham mavjud. Umuman L.S.Vigotskiyning yosh davrlarini tabaqalash nazariyasi ilmiy-tarixiy ahamiyatga ega, uning rivojlanishni amalga oshiruvchi inqirozlar to‘g‘risidagi mulohazali va olg‘a surgan g‘oyalari hozirgi kunning talablariga mosdir. D.B.Elkoninning tasnifi yetakchi faoliyat (A.N.Leontev) nazariyasiga, har qaysi rivojlanish pallasida biror faoliyatning ustunlik qilishi mumkinligiga asoslanadi. Yetakchi faoliyatning inson shaxs sifatida kamol topishidagi roli, nazariyaning asosiy mohiyatini tashkil qiladi. D.B. Elkoninning tasnifi yetakchi faoliyat nazariyasiga, har qaysi rivojlanish pallasida faoliyatning biror turi ustunlik qilishi mumkinligiga asoslanadi. Yetakchi faoliyatning inson shaxs sifatida kamol topishidagi roli nazariyaning negizini tashkil qiladi.

Umuman, psixologlar tomonidan yosh davrlarini tabaqalashtirishning puxta, ilmiy-metodologik negizga ega bo‘lgan qator nazariyalari ishlab chiqilgan. Hozirgi kunda ular ontogenetik qonuniyatlarni yoritishga katta hissa qo‘shib, uning nazariy va amaliy muammolarini hal qilishda muhim o‘rin egallab kelmoqda. Biroq, shunday bo‘lsada, hozir ontogenezni to‘la yoritishga xizmat qila oladigan nazariyasini yaratish zaruriyati mavjuddir. Har bir yosh davrida faoliyatning biror turi yetakchilik rolini bajaradi. Faoliyatning yetakchi turi tushunchasi A.N. Leontevning asarlarida ochib berilgan. 40 Faoliyatning yetakchi turi – ma’lum yosh davrida bolaning psixikasida, uning psixik jarayonlari va psixik xususiyatlarida muhim o‘zgarishlarni vujudga keltiruvchi faoliyat turidir.

Har bir yosh davrida faoliyatning bir turi uchun ehtiyoj seziladi. Masalan: go‘daklik davridagi yetakchi faoliyat turi – bevosita emotsional muloqat bo‘lib, uning asosida orientirovka va sensomotormanipulyativ harakatlar, ya’ni ko‘rish, eshitish, muskul-harakat sezgilari, idrok bilan boshqariladigan harakatlar shakllanadi. Bu yosh davridagi eng muhim yangilik – boshqa kishilar bilan bo‘ladigan muloqotga ehtiyoj va ularga muayyan emotsional munosabatning shakllanishidir. Ilk bolalik davrida faoliyatning yetakchi turi – predmetli harakatlar. U orqali bola kattalar bilan hamkorlikda predmetlar bilan bajariladigan harakatlarni o‘zlashtiradi. Bu davrdagi yangilik – nutqning rivojlanishi va ko‘rgazmali harakatli tafakkurining taraqqiyotidir. Maktabgacha bo‘lgan yosh davrida rolli o‘yinlar faoliyatning yetakchi turi bo‘lib qoladi. Kichik maktab yoshida faoliyatning yetakchi turi – o‘qish faoliyati hisoblanadi. O‘qish faoliyatida xotira shakllanadi, predmetlar va tashqi dunyo haqidagi bilimlar o‘zlashtiriladi. O‘smirlik davrida – muloqot yetakchilik vazifasini bajaradi. Ilk o‘spirinlik davrida yetakchi faoliyat turi – o‘quv kasbiy faoliyati bo‘lib, bu faoliyat jarayonida dunyoqarash, kasbiy qiziqishlar, o‘z-o‘zini anglash, orzu va ideallar

shakllanadi. Demak, har bir davr uchun yosh xususiyatlari xosdir. Ammo har bir yosh davrining ichida individual farqlar ham mavjud. Bu farqning sabablari turlicha bo‘lishi mumkin: 1. Hayot, faoliyat va tarbiya sharoitlari. 2. Tabiiy individual farqlar – nerv sistemasining tipologik xususiyatlari. Ta’lim - tarbiya ishlarida o‘quvchilarning psixologik va individual psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarur, ya’ni mazkur yoshdagi bolalarning talablariga, imkoniyatlari, xususiyatlariga mos keladigan pedagogik ish shakl, metod va vositalarini tanlash va qo‘llash lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiyada yosh davrlarini tabaqalash inson rivojlanish qonuniyatlarini chuqur o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Har bir yosh bosqichi o‘ziga xos psixologik, fiziologik va ijtimoiy xususiyatlarga ega bo‘lib, ular ta’lim va tarbiya jarayonida alohida yondashuvni talab qiladi. Yosh davrlarini to‘g‘ri tabaqalash orqali bolalar va o‘smirlarning qobiliyatlari, ehtiyojlari hamda psixik rivojlanish darajalarini hisobga olish mumkin bo‘ladi. Bu esa ta’lim samaradorligini oshirish va shaxsning barkamol rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, yosh davrlarini o‘rganishda individual farqlarni hisobga olish muhimdir. Chunki har bir bolaning rivojlanish sur‘ati va psixologik xususiyatlari o‘ziga xosdir. Umuman olganda, yosh davrlari psixologiyasi va pedagogik psixologiyada yosh bosqichlarini ilmiy asosda o‘rganish zamonaviy ta’lim va tarbiya tizimini takomillashtirishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Lev Vygotskiy. Psixik rivojlanish nazariyasi.
2. Boris Ananov. Insonni bilish psixologiyasi.
3. Aleksey Leontev. Faoliyat, ong va shaxs.
4. Sergey Rubinshteyn. Umumiy psixologiya asoslari.
5. Yosh davrlari psixologiyasi fanidan darslik va o‘quv qo‘llanmalar.
6. Pedagogik psixologiya bo‘yicha ilmiy adabiyotlar.
7. Ta’lim psixologiyasi va yosh xususiyatlariga oid ilmiy maqolalar.